

1958 yılı Anadolu gezisi raporu

1958 yılı yaz tatilinden faydalanarak, Kürsümüzce Ak ve Karadeniz bölgelerinde iki ekip halinde tasarlanan geniş bir ilmî araştırma gezisi, maalesef sırf malî imkânsızlık yüzünden, ancak Karadeniz bölgesine münhasır kalmıştır. Buna rağmen, geziye Doçent Dr. M. Mansuroğlu, Uzman Dr. J. Eckmann'la beraber üç öğrenci arkadaşımız da katılmışlardır. Fakültemizin çok cüzî bir yardımıyla tertiplenen bu bilgi gezisinin konusunu, ekibe katılan araştırmacı gücünün başaracağı imkânlarla ayarlanarak, onomastik, folklor, yerli bir dil haritası, sualleri taslağı ile, nihayet bence en önemli telâkki edilen "Atlas Linguistique Mediterranéen" in tertiplelediği "questionnaire" in. Türkiye muhiti ile ne dereceye kadar telifi kabili olabileceğini ve Türk gerçekliğine ne derecede uyduğunu tesbit etme teşkil etmekte idi.

Birinci onomastik araştırma konusu, daha fazla resmî müesseseler vasıtasıyla incelenilmekte olduğundan, haddi zatında *Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu*'nda (I, Ankara 1946; II, 1950, 1234 s.) yayınlanan yer adlarının kontrolüne yarar bir bilgi mahiyetinde görüldüğü için, her vilâyet köycülük bürosundan, nafia dairesinden ve maarif müdürülüklerinden elde edilen liste, yer adları ve vilâyet haritaları ile çabucak halledilebilmektedir. Tabii, vilâyet yeradlarının istikakları ile türeyişindeki halk arasında mevcut rivayet, masal, hikâye ve emsalini toplamak, ayrıca uzun vadeye dayanan bir inceleme konusu olduğundan bu hususlar programımıza alınmamıştır. Bunları daha fazla öğrencilerimiz vasıtasıyla temine çalışmaktayız. Şimdiye kadar Anadolu vilâyetleri içerisinde, özel bir tez olarak kaleme alınan ve meskûn yerleri tespit edilen yalnız İzmir vilâyeti olmuştur. Yavaş yavaş diğer vilâyetlerimiz de ele alınacaktır.

Ekipin asıl araştırma plânına aldığı konu, 1956 yılı VIII. Beynelmîlel Romonoliji Kongresince incelenmesi karar altına alınan "Akdeniz bölgesi dil haritası" üzerinde bir deneme yapmak olmuştur. Merkezi Venedik'te bulunan ve "Fondazione Giorgio Cini" müesseseleri tarafından himaye

edilen, fakat memleketlerce kendi bölgelerinde yapılması düşünülen harita masraflarının her memleket kültür müesseseleri tarafından ödenmesi karar altına alınan "Atlante Linguistico Mediterraneo" komitesinin tertiplediği "questionnaire", bu kanunun temelini teşkil etmekte idi. İlk "questionnaire" 1957 yılında geçici olarak 874 sorudan tertip edilmiştir. Ekipimiz, bu soruların önce türkçeye çevirerek, merkezce seçilmiş olan bölgelerden Samsun ve Trabzon'da bir deneme yapmağa karar verdi ve bu plâna göre de 10 Temmuzda İstanbul'dan hareketle, bir gece Ankara'da kalındıktan sonra, derhal Çorum - Merzifon yolu ile Samsun'a gitti.

Samsun'daki araştırmamızda ekip, iki ayrı kola ayrılarak, questionnaire'deki başka başka konulara ait sualleri cevaplandırmağa çalıştı. Öğrenci arkadaşlarımız, folklor sahasını ele olarak, aileler nezdinde questionnaire'de bir az da mübalâğalı olarak yer almış bulunan ilençler, inançlar, yemekler, hortlaklar, cinler, periler ve emsali gibi temleri tenvire çalıştılar. Ayrıca Samsun halkıyatına ait bazı örnekler de derlediler.

Questionnaire'in ana gayesini teşkil eden temler arasında, bilhassa Roman kültürünün izlerini taşıyan ve bu kültürü aynen muhafaza edegelen sahalar göze çarpmakta idi. Questionnaire zaten bu noktadan hareket edilerek tertiplenmiş ve bu yüzden yerli kültür cereyanlarına ve özel toplum hayat gelenek ve göreneklerine yer verilmemiş gibidir. İlk questionnaire başlıca onbir konu üzerine vücuda getirilmiştir : 1. Deniz, 2. Meteoroloji, 3. Navigasyon ve manevra, 4. Kayıklar ve emsali, 5. Geomorfoloji 6. Yıldızlar, 7. Gelenekler, 8. Ticaret, 9. Balıklar, 10. Fauna, 11. Flora.

Bunlar içerisinde araştırmamız için önemli sayılanlar "kayık ve deniz vasıtaları" ile "balık ve avı" idi. Bu iki saha şimdiye kadar yerli ağızlara göre ele alınmamıştır. Yalnız İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Hidrobioloji Araştırma Enstitüsü yayınlardan *Türkiye Deniz Balıklarının Sözlüğü*' nün I. ve II. baskıları, şüphesiz araştırmalarımızın kontrolü için verimli olmuştur. Ne yazık ki, her iki sözlük de balık nevilerini denizlere bağlamayı ihmal etmiş ve bu yüzden değerinden kaybetmiştir.

Ekipimiz, gerek Samsun, gerek Trabzon'da olsun bilhassa denizcilik vasıtaları ile balık, balıkçılar ve ava ait konular üzerinde durarak, her iki noktada kabil olanı derlemeğe ve toparlamağa muvaffak olmuştur. Ancak atlas'ın merkez komitesince yeni esaslara göre hazırlanan ikinci questionnaire; bu iki bölgede birincisine göre elde edilen malzemeyi, bir dereceye kadar değerden düşürmüş bir duruma koymuştur. Zira ikinci

questionnaire bir çok noktada değişikliklere uğramış ve hâlâ, maalesef son şeklini alamamıştır

Samsun'daki on günlük çalışmalar sonunda, ekipimiz daha verimli olmak amacıyla, yeniden iki bölge araştırmasına yayılmayı münasip gördü. Arkadaşlarımızdan M. Mansuroğlu ile J. Eckmann, bir taraftan "Hususî dil atlası" na ait soruları yerinde cevaplandırmak, bir taraftan da kitaplardaki yazmaları gözden geçirmek üzere, Amasya ve Tokat bölgelerine ayrılırken, ben de öğrenci arkadaşlarla, questionnaire'in ikinci merkez bölgesini teşkil eden Trabzon'a gittim. Buradaki faaliyetimiz, Samsun'da noksan bırakılan noktaları tamamlamak ve soruları yerli ağıza göre tanzim etmek yönlerinden pek faydalı oldu. Bilhassa, pek merak sardığım Türkiye balık adları malzemesine dair elde ettiğimiz bilgi çok sevindirici oldu. Yaşlı başlı, bütün ömürlerini denizde balıkçılıkla geçiren bir kaç tecrübeli balıkçının, Türkiye balıklarına dair, coğrafi yayımları ile beraber, verdikleri malûmat, ileride bu konuda diğer bölgelerde yapacağımız incelemelere dahi bir nevi giriş teşkil edebilecek karakteri taşımaktadır. Aynı verimde balık ağları, av âletleri ve saireye dair bilgi elde edilmiştir. Folklor bakımından Samsun'a nisbetle yeni bir bilgi edinilemedi. Bu konuya ait questionnaire'deki sorular, ne bir yenileğe, ne de bir özelliğe maliktir. Bundan dolayı olsa gerektir ki, ikinci questionnaire'de bu konular adamakıllı kısaltılmıştır. Yeni zengince ek gören bahis ise, balık adları kısmıdır.

Trabzon'da vazifesini tamamlayan grupumuz, önceden verilen karar üzerine, Amasya kitaplığındaki yazmalar üzerinde araştırmalar yapan gruba iltihak edince, ekipimiz hep bir elden bu yolda çalışmalarına büyük bir hız verdi. Öteden beri bir çok üniversite hocalarının uğrağı olan Amasya kitaplığı, itiraf edeyim ki, diğer vilâyetler kitaplıklarına nazaran çok üstün bir değer taşımaktadır. Ve bir çok kıymetli dil ve edebiyat yadigârlarına malik olmasına rağmen, her gördüğü yazmayı "keşif" diye satmağa kalkışanlarca dahi ihmal edilmiştir.

Yazmalar içerisinde J. Eckmann'ın önemle üzerinde durduğu Zemahşerî'nin "Mukaddimetü'l-edeb" nushasıdır. Yıllardan beri bu konu üzerinde geniş bir etüd hazırlayan arkadaşımız, 1956 ve 1957 yazında, aynı eserin diğer nushalarını Kastamonu, Kütahya, Balıkesir, İsparta, Antalya, Manisa, İzmir ve sair kitaplıklarda araştırmış, bulduğu nushalara dair zengince notlar toplamıştır.

Bir kaç defa Amasya kitaplığında yaptığım incelemelere rağmen bir türlü üzerinde esaslıca durmağa vakit bulamadığım, fakat bu sefer bütün değeri ile karşıma çıkan 1341/950 numaralı Nimetullah lûgati oldu.

947 tarihinde kaleme alınmış olan lûgatin muhtelif kitaplarda bir çok nushalarına rastlanmaktadır. Lâkin Amasya nushası, müellifin el yazısı olduğundan, elbette çok büyük bir değer taşımaktadır.

Lûgat farsça - türkçe olup, malzeme servetinden fazla muhtelif Türk şivelerine ve yabancı dillere yer vermesi bakımından dikkatimizi çekmektedir. Nitekim Nimetullah bin Ahmed bin Mübarek muhtelif Türk şivelerine ve yabancı dillere ait lûgatine aldığı bir çok kelime yanına : harezmece, Maveraünnehir dilince, özbekçe, kıpçakça, Horasanlılar dilince, Türkî, Curcan dili, Hindli, Semerkandî, Muğan, Pehlevî, Acemî, Arap ve saire dillere ait olduğu tasrih edilmiştir. Bugün dahi müellifin bu "harezmece" tâbiri altında ne kastettiği anlaşılmamaktadır. Bana öyle geliyor ki, tâbir ya uygurcanın ya da çağataycanın yerini tutmaktadır. Lûgatte Harezme sahasına ait alınan onomastik unsurlar, harezmece denilen lûgatlerin bizzat bu sahaya ait olabilecekleri fikrini de desteklemiyor değildir. Nitekim lûgatte: *Ürgenç* Harezme şehrinin ismidir; *Ulam* Harezme lûgatinde bir yerin ismidir; *Hercik* geniş yazı, yani yâbân ve Harezme memleketinde bir sahra adıdır; *Zencan* Harezmede bir köy adıdır' nev'inden lûgatlerin menşesine işaret eden unsurların bulunduğu gibi ayrıca *yāsā*, *yārgū*, *āltamgā*, *bāverci*, *tūmān*, *tūlāç*, *savġāt sūyūrġa* v. b. gibi harezmeceye ait kelimelerin mevcudu da açıklanmıştır.

Lûgat içerisine aldığı türkçe malzeme ve karakter bakımından incelemeğe ve üzerinde durmağa değer zengin bir dil yadigârımızdır. Tıpkıbasımının yayınlanması hiç de fena olmaz kanaatindeyim.

A. Caferoġlu